

І.М. Боярко, канд. екон. наук, Л.Л. Гриценко, канд. екон. наук, Л.А. Могиліна, студентка групи Ф-63, ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ КРЕДИТНИХ РЕЙТИНГІВ У БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто методологічні аспекти оцінки кредитних рейтингів в банківській діяльності, виділено особливості методології формування рейтингів банківських установ та кредитних рейтингів позичальників з урахуванням факторів, що впливають на ефективність і ризикованість кредитних та інвестиційних операцій.

Ключові слова: рейтинг, оцінки кредитних рейтингів, банки, рейтингові агентства, синтетичний індекс.

Постановка проблеми. В умовах світової економічної і фінансової нестабільності зростає роль визначення кредитного рейтингу в процесі обґрунтування діяльності фінансово-кредитних установ, що дозволяє інвесторам уникнути прийняття неправильних інвестиційних рішень з урахуванням можливих ризиків.¹

Застосування рейтингів є однією з вимог Базельського комітету банківського нагляду, згідно з якою обсяг резервних відрахувань банку має відповідати кредитному рейтингу позичальника. У зв'язку з цим банки зацікавлені не тільки у тому, щоб самим отримати рейтинг, але і у тому, щоб його мали їхні клієнти-позичальники.

На даний момент не існує єдиного підходу до визначення кредитного рейтингу. Кожне рейтингове агентство має власні трактування цього поняття і методику оцінки рейтингу.

Аналіз останніх досліджень. У вітчизняній літературі з даної проблематики зустрічаються різні підходи до визначення сутності кредитного рейтингу. Це питання досліджували: Я.М. Міркін, І.І. Рекуненко, Б.Б. Рубцов, Є.В. Семенкова та ін. Проте вони, як правило, за сутністю не суперечать визначенням провідних рейтингових агентств, доповнюючи та конкретизуючи їх.

На сьогодні на світовому та національному ринках успішно працюють більш ніж 10 рейтингових агентств, серед яких особливе місце займають: Moody's Investors Service, Standard & Poor's Corporation, Fitch IBCA (міжнародні агентства); Japan Credit Rating Agency та Nippon Investor Services (японські національні рейтингові агентства); Canadian Bond Rating Service (канадське рейтингове агентство); CRISIL та ICRA (індійські агентства); PEFINDO (індонезійське); Dominition Bond Rating Service [7].

Невирішені раніше частини проблеми. Незважаючи на відносно узгоджену думку дослідників щодо сутності кредитних рейтингів, на сьогоднішній день залишається невирішеним питання про методологічні особливості оцінки кредитних рейтингів в банківській діяльності з урахуванням всієї системи факторів, що впливають на ефективність і ризикованість кредитних та інвестиційних операцій.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи дослідження наявних в літературі трактувань сутності рейтингу (табл. 1), доцільно зазначити про недостатнє врахування в них потреб банківської діяльності.

Огляд трактувань сутності рейтингу

Автор	Сутність визначення
Рейтингове агентство Moody's Investors Service	<ul style="list-style-type: none"> - кредитний рейтинг являє собою висновок про майбутню здатність і юридичні зобов'язання емітента здійснити виплати основного боргу і відсотків за цінними паперами, що приносять фіксований дохід, повністю і у визначений термін; - кредитний рейтинг – це експертний висновок про здатність емітента в повному обсязі і у визначений термін здійснити платежі і погасити зобов'язання за борговими цінними паперами
Рейтингове агентство Standard & Poor's	<ul style="list-style-type: none"> - кредитний рейтинг зобов'язань виражає висновок про ймовірність того, що виплати основної суми і відсотків за конкретними борговими інструментами будуть здійснені емітентом повністю і у визначений термін; - кредитний рейтинг – висновок про здатність емітента погасити свої боргові зобов'язання
Європейське рейтингове агентство IBCA	<ul style="list-style-type: none"> - юридичний або правовий кредитний рейтинг – це експертна оцінка джерел фінансової підтримки банку чи фінансового інституту (враховує можливість фінансової підтримки банку чи іншого фінансового інституту центральним банком країни); - індивідуальний кредитний рейтинг – висновок про теперішній та майбутній фінансовий стан банку чи фінансового інституту

Відмінності у визначеннях рейтингу зумовлені різними об'єктами, які проходять процедуру рейтингування у відповідних рейтингових агентствах.

Предметом аналізу в рейтингуванні Moody's є ймовірність невиконання емітентом власних зобов'язань за різними видами цінних паперів, а також ймовірність неплатежу за борговими цінними паперами протягом всього терміну їх обертання. Відповідно, об'єктом рейтингування в даному агентстві є суб'єкти господарювання, які здійснюють емісію боргових зобов'язань (облігацій). При цьому Moody's Investors Service в своїх довгострокових кредитних рейтингах оцінює не лише ймовірність неплатежу, але і його розмір, розрахований у відсотках до номіналу.

Більш широким є коло об'єктів оцінювання в практиці рейтингового агентства Standard & Poor's, яке, крім кредитного рейтингу зобов'язань, виділяє також загальний кредитний рейтинг суб'єкта господарювання (в термінології агентства – кредитний рейтинг емітента), який не враховує випущені чи підготовлені до випуску цінні папери. Проте, незважаючи на дане розмежування, практика з оцінки даного рейтингу в агентстві фактично відсутня.

На відміну від наведених вище підходів зазначених рейтингових агентств, рейтингове агентство IBCA спеціалізується на рейтингуванні банків та фінансових інститутів, що знайшло відображення і в його трактуванні поняття.

Класифікація кредитних рейтингів здійснюється за різноманітними ознаками (табл. 2).

Як правило, в основу методики рейтингування закладається класифікація рейтингів за строками обігу.

Довгострокові рейтинги застосовуються для рейтингування облігацій та інших боргових зобов'язань, що приносять фіксований дохід, а також для закладних цінних паперів, середньострокових і довгострокових банківських депозитів та оцінюються за символічною шкалою (табл. 3).

Найбільш розповсюдженою є шкала, запропонована Moody's Investors Service, яка була запозичена деякими іншими агентствами. Як бачимо, вона дещо відрізняється від інших. Порівняно з методиками Standard & Poor's та Fitch IBCA вона передбачає менший рівень прийнятної ризику, але є більш деталізованою в якісних оцінках, ніж методика Duff & Phelps.

З метою більш детального визначення ступеня ризику деякі рейтингові агентства застосовують систему додаткових позначень рейтингових категорій в межах окремих класів (табл. 4).

Таблиця 2

Класифікація типів кредитних рейтингів [7]

Критерій класифікації	Типи кредитних рейтингів
Вимоги та положення емітента	Повноцінний (присвоюється лише тим цінним паперам, які вільно обертаються на ринку)
	Попередній (присвоюється цінним паперам до виходу на вільний ринок)
	Для приватних угод (подібний до попереднього, проте облігації пропонуються на обмеженому ринку)
	Висновок про кредитоспроможність (видається тим емітентам, які хочуть мати уявлення про свою кредитоспроможність без публікації її оцінки). Висновок про кредитоспроможність ґрунтується на обмеженій інформації, тому не є рейтингом в повній мірі
Тип емітента	Суверенний
	Субверенний
	Банківський (фінансовий)
	Корпоративний
Строк обігу	Короткостроковий
	Довгостроковий
Характер взаємовідносин агентства і емітента	Санкціонований
	Несанкціонований
Валюта зобов'язань	Рейтинг зобов'язань у національній валюті
	Рейтинг зобов'язань в іноземній валюті

Таблиця 3

Шкала кредитних рейтингів найбільших рейтингових агентств

Клас рейтингу				Характеристика	
Moody's Investors Service	Standard & Poor's	Fitch IBCA	Duff & Phelps	Рівень надійності боргових зобов'язань емітента	Клас інвестиційної якості цінних паперів
Aaa	AAA	AAA	AAA	Виключний, максимальна надійність	Інвестиційний
Aa	AA	AA	AA	Відмінний, висока надійність	
A	A	A	A	Вище середнього	
Baa	BBB	BBB	BBB	Нижче середнього	
Ba	BB	BB	BB	Спекулятивний	Спекулятивний
B	B	B	B	Високоспекулятивний	
Saa	CCC	CCC	CCC	Надспекулятивний	Неінвестиційний
Ca	CC	CC			
C	C	C			
	D	DDD, DD, D		Зобов'язання, які не виконуються	Аутсайдерський

Градація рейтингу всередині певного класу [1]

Moody's	Standard & Poor's	Fitch IBCA	Характеристика
1	+	+	Краще середнього в даній категорії
2			Середнє в даній категорії
3	-	-	Гірше середнього в даній категорії

Дана система додаткових позначень використовується для обґрунтування періодичності моніторингових заходів. Так, наприклад, Standard & Poor's для облігацій з рейтингом більше "A-" проводить перегляд раз на 3 роки, для облігацій з рейтингом від "BBB+" до "BBB" – раз на 2 роки, нижче "BBB" – один раз на рік, за винятком особливих випадків з суттєвими змінами в стані емітента протягом року. Емітенти, для яких під час моніторингу були виявлені обставини, що вимагають зміни рейтингу, заносяться до спеціальних переліків (наприклад, список CreditWatch в агентстві Standard & Poor's та Watchlist в агентстві Moody's Investors Service).

Особливе місце в рейтингуванні займають рейтингові прогнози. Рейтинговий прогноз – це оцінка можливих змін рейтингу в майбутньому. Він може бути середньо- і довгостроковим. Проте слід зазначити, що рейтинговий прогноз лише показує можливий напрямок зміни рейтингу, але не тягне за собою цю зміну. Агентство Standard & Poor's при здійсненні прогнозів виділяє п'ять категорій тенденцій: позитивну, негативну, стабільну, невизначену (коли можливі будь-які зміни) та несуттєву.

Короткострокові рейтинги використовуються для рейтингування комерційних паперів, короткострокових банківських депозитів і інших інструментів грошового ринку. Основна відмінність короткострокових рейтингів полягає в тому, що вони показують загальну здатність емітента погасити короткострокові незабезпечені зобов'язання незалежно від валюти випуску і ринку, на якому вони були емітовані. Цей вид рейтингів має різні варіанти символічного кодування (табл. 5).

Таблиця 5

Кодування короткострокових рейтингів провідних рейтингових агентств

Агентство	Символьне кодування (в порядку спадання рейтингу)
Moody's Investors Service	Prime-1, Prime-2, Prime-3, Not Prime
Standard & Poor's	A-1+, A-1, A-2, A-3, B, C, D
Fitch IBCA	F1, F2, F3, B, C, D
Duff & Phelps	D-1+, D-1, D-1-, D-2, D-3, D-4, D-5
Thomson Bank Watch	A-1, A-2, A-3, B, C, D

Зауважимо, що в практиці агентства Moody's Investors Service емітенти, яким присвоюють рейтинг Prime-1 (їх називають захищеними інститутами), мають найкращу здатність здійснювати виплати за короткостроковими борговими зобов'язаннями; Prime-2 – стійку здатність здійснення виплат; Prime-3 – прийнятну. Якщо емітент не відповідає вимогам Prime-1 – Prime-3, то йому присвоюють рейтинг Not Prime.

На сьогодні існують два базові підходи до присвоєння кредитних рейтингів банкам – за величиною чистого капіталу та на основі коефіцієнтного аналізу.

Чистий капітал розраховується як різниця між експертною оцінкою вартості активів банку та балансовою вартістю його зобов'язань. Вважається, що банк є некредитоспроможним, якщо його чистий капітал має від'ємне значення. Суттєвим недоліком даного підходу є залежність від якості оцінки вартості активів банку експертами.

Інший підхід передбачає розрахунок синтетичного індексу кредитного рейтингу банку на основі узагальнення системи коефіцієнтів його фінансового стану з урахуванням рівня їх вагомості.

Синтетичний індекс розраховується за наступною формулою:

$$SC = \sum_{i=1}^N (\alpha_i \cdot K_i) \quad (1)$$

де SC – синтетичний індекс;

a_i – ваговий коефіцієнт i -го показника ($\sum \alpha_i = 1$);

K_i – i -й фінансовий коефіцієнт;

N – загальна кількість показників.

Зауважимо, що даний індекс може визначатися на підставі використання фактичних значень фінансових коефіцієнтів, або їх стандартизованих значень, або інтерпретації значень коефіцієнтів у бальну оцінку. При цьому трансформація фактичних значень в бали, як правило, здійснюється на основі медіанного (середньогалузевого) критерію: мінімальний та максимальний бал призначаються відповідно мінімальному та максимальному значенню показника серед масиву даних за галуззю, бальна оцінка встановлюється пропорційно місцю фактичного значення коефіцієнта в зазначеному діапазоні.

Побудова синтетичного індексу кредитного рейтингу може також передбачати попереднє групування фінансових коефіцієнтів за напрямками оцінювання фінансового стану і врахування значущості кожної з цих груп у формуванні рейтингу. В цьому випадку розрахунок синтетичного індексу проводиться за формулою (2):

$$SC = \sum P_j \cdot (\sum \alpha_i \cdot K_i), \quad (2)$$

де SC – кінцевий бал;

P_j – рівень значущості j -ї групи фінансових коефіцієнтів у формуванні кредитного рейтингу ($\sum P_j = 1$).

Значимість тих чи інших фінансових коефіцієнтів та їх груп встановлюється експертним шляхом.

Для розрахунку ймовірності втрати банком ліквідності вхідними даними є фінансова звітність за певний проміжок часу (в основному форми № 1 і № 2). Для розрахунку необхідно використовувати не менше 12 балансів (чим їх більше, тим точнішою буде оцінка). На їх основі спочатку визначаються позиції ліквідності, балансової вартості та тенденції змін зобов'язань банку. Потім прогнозуються обсяги зобов'язань банку в майбутньому і ймовірність виконання чи невиконання банком своїх зобов'язань.

Проте дані підходи не є єдиними у визначенні кредитного рейтингу банку.

Існує можливість визначення кредитного рейтингу банків на основі оцінки необхідних резервів на покриття кредитних збитків, які розраховуються за формулою (3):

$$EL = p \cdot E, \quad (3)$$

де EL – очікувані збитки (резерви на покриття кредитних збитків);

p – ймовірність втрати банком ліквідності;

E – сума кредиту, наданого цьому банку на міжбанківському ринку [3].

Даний метод також спирається на експертні оцінки, що, в свою чергу, знижує об'єктивність рейтингу. Проте він має певні переваги, пов'язані з врахуванням індивідуальних особливостей банку в частині оцінки ліквідності, потреби в міжбанківському кредитуванні, масштабів діяльності тощо.

Незалежно від обраного методологічного підходу до формування кількісного показника, за яким проводиться рейтингування, найбільш важливим етапом присвоєння кредитного рейтингу є його якісна інтерпретація – встановлення співвідношення “показник – клас рейтингу”. При цьому головним методологічним принципом є уникнення надмірної концентрації в окремих рейтингових групах.

Для перевірки правильності розроблених методик рейтингування необхідно періодично здійснювати оцінку її ефективності, що вимагає формування статистичної бази даних щодо присвоєних рейтингів і фактичних дефолтів. В зарубіжній практиці для цього використовуються такі показники, як профіль акумульованої точності (ПАТ) і коефіцієнт передбачуваної здатності (КПЗ).

Сутність КПЗ полягає в розрахунку інтегрального коефіцієнта на основі порівняння присвоєних рейтингів з кількістю фактичних дефолтів. З цією метою всі позичальники поділяються на дві групи: ті, які виконали свої зобов'язання, і ті, які не виконали. Як правило, зобов'язання вважаються невиконаними, якщо платіж не здійснився протягом 30 днів після встановленого в договорі терміну погашення зобов'язань. Рейтинги суб'єктів господарювання з даних груп порівнюються попарно. В результаті порівняння кожної пари їй присвоюється числове значення $R(ij)$ за таким алгоритмом:

1) $R(ij)=1$, якщо початковий рейтинг позичальника (i), який не виконав свої зобов'язання, був гіршим за рейтинг позичальника (j), який виконав свої зобов'язання;

2) $R(ij)=0,5$, якщо рейтинги збігаються;

3) $R(ij)= 0$, якщо початковий рейтинг позичальника (i), який не виконав свої зобов'язання, був кращим за рейтинг позичальника (j), який виконав свої зобов'язання.

Кількість пар, що мають бути порівняні, визначається добутком кількостей позичальників, які не виконали свої зобов'язання, та тих, які виконали свої зобов'язання.

Показник КПЗ розраховується за формулою (4):

$$КПЗ = \sum R(ij) / (M \cdot N), \quad (4)$$

де M –кількість позичальників, які не виконали свої зобов'язання;

N –кількість позичальників, які виконали свої зобов'язання [6].

Рейтингові системи, для яких значення КПЗ перевищує 0,5, можна вважати ефективними, тобто такими, що дають адекватну, достовірну, точну оцінку кредитного рейтингу.

Висновки. Таким чином, кредитні рейтинги в банківській діяльності є основним джерелом інформації для інвесторів, на основі якої здійснюється формування стратегічних цілей та завдань розвитку банків з урахуванням рівня кредитного та інвестиційного ризику як самої фінансово-кредитної установи, так і окремих фінансових операцій при наданні послуг суб'єктам господарювання. Крім того, отримання кредитних рейтингів банком сприяє диверсифікації фінансування, зниженню вартості його капіталу за рахунок надання можливості залучення ресурсів на ринку міжбанківських кредитів. Незалежно від методологічних підходів, методика присвоєння рейтингу в банківській діяльності повинна ґрунтуватися на таких методологічних принципах: прозорість, доступність, єдність підходу до всіх об'єктів оцінювання, гнучкість тощо. Додержання вказаних методологічних підходів сприятиме підвищенню прозорості ринку банківських послуг, зростанню його ефективності.

Список літератури

1. Андрианова Л. Н. Кредитный рейтинг: теоретические аспекты [Текст] / Л. Н. Андрианова // Банковские услуги. – 2000. – № 1. – С. 13–24.
2. Беликова А. Методика оценки кредитного риска: зарубежный опыт и российская практика [Текст] / А. Беликова // Рынок ценных бумаг. – 2006. – № 5. – С. 42–48.
3. Волошин И. В. Оценка банковских рисков: новые подходы [Текст] / И. В. Волошин. – К. : Ника-Центр; Эльга, 2004. – 216 с.
4. Ковальов П. П. Кредитный рейтинг клієнта як один з основних методів оцінки кредитоспроможності позичальника [Текст] / П. П. Ковальов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 12. – С. 37–41.
5. Мищенко А. В. Современные подходы к оценке и прогнозированию кредитных рейтингов банков [Текст] / А. В. Мищенко, А. С. Чижова // Финансовый менеджмент. – 2006. – № 2. – С. 39–51.
6. Предтеченский А. Н. Коэффициентный анализ в системе кредитных рейтингов заемщиков банка [Текст] / А. Н. Предтеченский // Банковское дело. – 2005. – № 5. – С. 38–46.
7. Рожко О. Д. Кредитный рейтинг як оцінка надійності державних і муніципальних позичальників [Текст] / О. Д. Рожко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 7. – С. 3–8.

Summary

In this article the methodological aspects of estimating the credit ratings in bank activity are regarded. The authors characterize the methodology of forming bank activity ratings and credit ratings of borrowers taking into consideration the factors which impact the efficiency and risk level of credit and investment operations.

Отримано 21.01.2010